

УДК 334.73

Ю.В. Ушкаренко, д-р екон. наук,
В.І. Грек, асп.
ДВНЗ «Херсонський державний
аграрний університет»

КООПЕРАТИВ ЯК НАЙВИЩА ОРГАНІЗАЦІЙНА ФОРМА КООПЕРАЦІЇ

У статті розглянуто визначення поняття кооператив. Проведений теоретичний аналіз довів, що більшість визначень відтворюють ординарну дефініцію. Запропоновано визначення, яке має принципове методологічне значення, оскільки відображає теоретичну і практичну сутність та концепцію створення і функціонування кооперативу.

Ключові слова: кооператив, кооперація, підприємство, об'єднання, товаровиробник.

The problems of the determination of the notion co-operative society are considered in article. The organized theoretical analysis has proved that majority of the determinations reproduce the undistinguished definition. The offered determination, which has principle importance, since reflects theoretical and practical essence and concept of the creation and operating the co-operative society.

Key words: co-operative society, cooperation, organization, association, commodity producer.

Вступ. У вивченні будь-якого явища, у тому числі економічного, найголовнішим є питання про встановлення характерних його ознак, основних рис, зведення їх до сукупності та розробки на цій основі його визначення. Це слушно і стосовно визначення дефініції кооперативу. Серед вчених-кооператорів немає єдності щодо концептуального підходу до тлумачення природи кооперативної організації, тому немає і чіткого визначення категорії кооперативу. Як зазначив С. Бьок, «... не існує універсального загальновизнаного визначення кооперативного товариства» [2, с. 60]. Одні автори акцентували увагу на соціальному боці кооперативу, другі — на організаційному, треті — на економічному. І як наслідок визначення не в повній мірі відображали природу кооперативної форми господарювання.

Саме з цього приводу визначення поняття кооператив є теоретичною проблемою. Аналіз поглядів на сутність поняття «кооператив» свідчить, що більшість учених в основу його визначення вкладають зміст добровільного об'єднання людей. Прихильниками такого методологічного підходу були Ф. Штаудінгер, Г. Крюгер, О. Анциферов, І. Зассен, К. Пажитнов, М. Туган-Барановський, а з сучасних дослідників його підтримують М. Малік, В. Зіновчук, Г. Черевко, Ф. Горбонос, В. Гончаренко, Л. Молдаван та ін. Їхні трактування кооперативу наповнені й іншими ознаками, що надають йому певних властивостей.

Постановка завдання. Щоб встановити, що становить собою кооператив, слід звернутися до теорії кооперації, до вчень, визнаних класичними, а також до положень сучасної економічної науки та дослідити поняття «кооператив». При цьому варто скористатись діалектичним, абстрактно-логічним та монографічним методами.

Результати. Один з перших теоретиків кооперативного руху У. Кінг вважав, що кооператив, подібно до всіх інших товариств, має на меті дати людям можливість уникати деяких із тих незручностей, які в них виникли, коли б вони діяли поодиноці, і досягти вигід, яких вони інакше не мали [6, с. 12–13]. В основу визначення кооперативу вченим було покладено як критерій спільну працю людей.

На думку М. Туган-Барановського, кооперативні підприємства — це, по суті, єдина форма господарської організації, що виникла в результаті свідомих зусиль

широких суспільних груп з метою перетворити капіталістичну систему господарства [8, с. 67]. М. Туган-Барановський зазначав, що кооперативи звертаються не до суспільних, релігійних чи моральних уявлень людини, а насамперед до того ж мотиву, до якого звертається капіталізм — до особистого егоїзму, господарського інтересу людини. У цьому велика сила кооперації, оскільки внутрішня економічна її природа має багато спільного з капіталістичним підприємством. Капіталістичне підприємство, стверджував учений, не добродійна застава, не суспільна пропаганда, не політична організація і не робітнича спілка. Воно є господарською організацією в інтересах певної групи осіб [8, с. 94].

У книзі «Краткий курс кооперации» О. Чаянов зауважив, що кооператив — це, насамперед, об'єднання господарств, які не зникають у результаті цього об'єднання, а залишаються дрібними трудовими господарствами. У кооперативах тільки частина виробництва — та частина, де велике господарство має переваги над дрібним, об'єднується в спільну організацію. Сільськогосподарський кооператив є доповненням до самостійного селянського господарства, обслуговує його і без такого господарства не має сенсу [9, с. 8-9].

О. Анциферов стверджував, що кооперативна організація — це добровільне об'єднання необмеженого числа осіб для досягнення спільних господарських цілей, засноване на принципах повної рівності прав учасників і самоврядування, де кожний із членів бере безпосередню особисту участь і несе майнову відповідальність, а отримуваний унаслідок господарських операцій чистий прибуток не йде на винагородження капіталу [1, с. 24]. Вищенаведене визначення кооперативної організації побудоване на принципах, запропонованих самим же О. Анциферовим: а) переслідування господарської мети, що відрізняє її від благодійної чи інших видів взаємодопомоги; б) взаємодопомога, що набуває характеру співробітництва; в) вільне організоване співробітництво. Поряд з ними, найбільш специфічними вчений виділяє такі ознаки: а) трудове начало, або принцип особистої участі членів у діяльності товариства; б) необмеженість числа членів; в) самостійність і самоврядування; г) матеріальна відповідальність членів у справах товариства; в) кооперативна демократія; е) прибуток, отриманий у результаті господарської діяльності, не йде на винагородження капіталу [1, с. 22-23]. Обґрунтовуючи сформульовані принципи, О. Анциферов зазначає, що будь-яка підприємницька справа завжди заснована на прагненні отримати найбільш можливий прибуток, а будь-яка кооперативна організація — поставити працю у найбільш можливі кращі умови [1, с. 22].

Б. Мартос дав чітке визначення кооперативу, що мало важливе науково-теоретичне та практичне значення. На його думку, кооператив є добровільне, засноване на принципі рівноправності й самопомоги об'єднання людей з метою поліпшити свій добробут шляхом ведення на спільний рахунок підприємства, яке має збільшувати трудовий заробіток учасників або зменшувати їхні видатки на споживання відповідно до використання ними цього підприємства, а не за кількістю вкладеного капіталу [5, с. 30]. У цьому визначенні закладені основні принципи кооперування — добровільність, рівноправність, самопомога, показана відмінність кооперативу від капіталістичного підприємства. Крім того, на підставі цього визначення можна відрізнити кооперативи від інших організацій і зробити висновки відносно їхньої ролі у суспільстві.

Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку ринкових відносин і відродження сільськогосподарських кооперативів, дефініція кооперативу є дещо іншою. Вона має відповідати таким його принципам, як: 1) добровільність і доступність членства без штучних обмежень або будь-якої дискримінації для всіх осіб, які можуть користуватися послугами кооперативу та згодні нести відповідальність, пов'язану з членством; 2) кооперативна демократія; рівне право у прийнятті рішень за принципом «один член — один голос»; 3) суворе обмеження відсотку на пайовий капітал; 4) належність

прибутку членам товариства і розподіл його таким чином, щоб виключити можливість наживання одного члена за рахунок іншого; 5) організація просвіти в галузі кооперації; 6) співробітництво з іншими кооперативними організаціями.

Якщо взяти за основу перелічені вище ознаки кооперативу, можемо зробити висновок, що кооператив — це добровільне об'єднання осіб на підставі членства для спільного ведіння діяльності, засноване на принципах рівноправності членів, обов'язковій участі їх у діяльності такого об'єднання, використання майна, створеного, як правило, за рахунок внесків членів і яке належить такому об'єднанню на праві власності для задоволення матеріальних та інших потреб його членів.

М. Малік акцентує увагу на самостійності кооперативів та їхній незалежності від держави: «... кооператив вважається підприємством, що ґрунтується на приватній власності його членів і здійснює свою діяльність у ринкових умовах без спеціальної державної підтримки та особливого державного контролю» [7, с.13]. Автор підкреслює корпоративний характер утворення кооперативу на засадах приватної власності.

В. Зіновчук визначає кооператив як підприємство корпоративного типу, створене шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства [3, с. 33-34].

Розглядаючи особливості кооперативу як економічної організації, В. Зіновчук підкреслює його принципові відмінності від звичайних корпорацій, тобто тих, що мають назву «фірм, орієнтованих на інвесторів (*investor-oriented firms*)». У більшості вони представлені акціонерними підприємствами. Кооперативні підприємства та звичайні корпорації мають багато спільного, оскільки є корпоративним типом підприємства [3, с. 37]. Відмінності між кооперативами і некооперативними підприємствами полягають головним чином у стосунках між підприємством та його власниками, а також у принципі розподілу прибутку і чистої економії.

Корпорації — це широко розповсюджена в світі форма організації бізнесу. На нашу думку, під корпорацією слід розглядати будь-яку інтеграцію підприємницьких активів (капіталу, виробничих потужностей, робочої сили знань, досвіду та ін.) з метою створення потенціалу, здатного найкращим чином виконати план і збільшити на цій основі прибуток від господарської діяльності або отримати інший ефект, передбачений затвердженою стратегією.

За своєю природою, вважає В. Зіновчук, кооперативи та звичайні корпорації — це принципово різні типи підприємств. Якщо кооператив є об'єднанням виключно товаровиробників для надання послуг, пов'язаних з їхньою основною діяльністю — сільськогосподарським виробництвом, то акціонерні відносини передбачають об'єднання капіталів, їхнє використання та одержання прибутку [3, с. 37–38]. Тому економічна сутність кооперативу більш пов'язана із задоволенням інтересів учасників в отриманні необхідних послуг, тоді як в акціонерному бізнесі домінуючим мотивом є забезпечення ефективного використання вкладеного капіталу. «У кооперації капітал — слуга, а не господар», — стверджував ще у 1925 р. О. Чаянов [9, с. 10].

Основною проблемою кооперативу як господарської організації визнаються обмежені можливості для залучення інвестицій, що часто породжує нестачу капіталу. До того ж, соціальна місія кооперативів обмежує рамки їх діяльності, тоді як звичайні корпорації мобільніші, легко мінвають профіль і маневрують капіталовкладеннями, а отже, краще адаптуються до змін на ринках. Особливістю і найголовнішою характеристикою кооперативної організації є те, що її члени поєднують в одній особі співвласника кооперативного підприємства та його клієнта [3, с. 38].

На думку відомого сучасного дослідника кооперативного руху професора В. Уоткінса, основна перевага кооперативів і суттєва відмінність від інших госпо-

дарських організацій полягає у тому, що господарська діяльність у кооперативних об'єднаннях людей підпорядкована етичним ідеалам. Як вважає М. Шаарс, кооперативи нічим не відрізняються від підприємств інших форм, з якими їм доводиться конкурувати. Тому іноді роблять висновок, що «кооператив — це просто ще одна можливість торгувати або займатися яким-небудь іншим бізнесом» [4, с. 15].

Проте існує також ряд схожих рис. Підприємства всіх форм виходять на ринки праці, капіталу, управлінських послуг і повинні забезпечувати однакову заробітну плату, відсоток і управлінську винагороду. Схожими є також багато виробничих процесів, наприклад: пакування, сортування, транспортування, переробка, кредитна діяльність, рекламування і ціноутворення. Підприємства усіх форм ставлять своєю метою підвищення ефективності й економічне функціонування. Вони перебувають під дією тих самих загальноекономічних факторів — рівня зайнятості або безробіття, розширення або звуження кредитного ринку, інфляції або падіння цін, податків, змін у споживанні [4, с. 15].

Своїми зовнішніми властивостями кооператив мало чим відрізняється від звичайного підприємницького товариства. Кооператив — не благодійницька установа, а самоокупаюча організація, яка діє в інтересах відповідної групи осіб. Подібно підприємницьким товариствам, кооперативи широко використовують в усіх цивілізованих країнах найману працю, особисті грошові вклади, кредити й інші джерела фінансування.

Усі ці обставини вказують на те, що організаційні форми діяльності кооперативів і підприємницького товариства майже повністю співпадають, у зв'язку з чим тільки на підставі порівняння загальних ознак не можна визначити, яке об'єднання фізичних осіб слід зараховувати до категорії кооперативу, а яке віднести до звичайного підприємницького товариства. Принципова відмінність кооперативів від звичайного підприємницького товариства полягає не в зовнішніх, формальних ознаках, а в його внутрішній природі. Якщо зовнішній стан кооперативу складається залежно від ринкових умов діяльності й реально існуючої конкуренції, то внутрішня природа визначається колективними стосунками між його членами.

Звичайне підприємницьке товариство існує тільки з метою отримання прибутку. Воно намагається якомога більше розширювати свої капіталовкладення й оборотні кошти. Залучення капіталу кооперативом становить не мету його діяльності, а засіб досягнення відповідної мети. У протилежність звичайним підприємницьким товариствам, кооперативи за своїм економічним змістом не можуть бути націлені на отримання максимального прибутку відповідно вкладеному капіталу. Кооператив — це об'єднання людей і разом з тим підприємство. Ціль кооперації — задоволення економічних, соціальних і культурних потреб об'єднаних в кооперативи людей — може бути реалізована тільки через господарську діяльність кооперативних підприємств. Розуміння подвійної природи кооперативу є ключем до розуміння специфіки кооперації, що потребує відповідного відображення й у законодавстві.

У цьому зв'язку один із видатних сучасних теоретиків міжнародного кооперативного руху німецький професор Г. Мюнхнер у книзі «Кооперативні принципи і кооперативне право» вказував, що основоположна організаційна структура кооперативного товариства визначається його подвійною природою як соціальної і економічної одиниці: об'єднання групи людей (з одного боку) і підприємства (з іншого). Крім того, вона визначається і специфічно кооперативною ціллю — здійсненням економічних інтересів членів. При розробці кооперативного закону існує складність з'єднати між собою два різних компоненти кооперативного товариства — групу людей і підприємство — і надати цій організації таку форму, яка б відповідала її подвійній природі й дозволяла б найбільш ефективним способом реалізувати економічні інтереси членів [10, р. 153].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, можна сказати, що низка терміноворень, що виникла в літературі з приводу поняття «кооператив», вражає своїм роз-

майттям. Натомість, проведений теоретико-методологічний аналіз доводить, що більшість визначень відтворюють ординарну дефініцію. Тому різні визначення цього поняття мають однакоvu методологічну сутність. Пропонуємо таке визначення кооперативу: «Кооператив — це демократичне, незалежне і самокероване підприємство сучасної організаційно-правової форми, яке організується на принципах добровільності членства, колективної власності, особистої участі членів у господарській діяльності, забезпечення обслуговування своїх членів за собівартістю, розподілення прибутку між членами відповідно до їхньої особистої участі в господарській діяльності». Хоча визначення може здаватися громіздким, але його зміст має принципове методологічне значення, оскільки відображає теоретичну та практичну сутність і концепцію створення й функціонування кооперативу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анциферов А.Н. Очерки по кооперации: лекции и статьи 1908-1918 / Анциферов А.Н.. — Полтава, 1918. — 273 с.
2. Бек Свен Оке. Кооперативные ценности в меняющемся мире / Бек Свен Оке. — Токио, 1992. — 278 с. — (Доклад Конгрессу МКА).
3. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Вид. друге: доп. і перероб. / Зіновчук В.В. — К.: Логос, 2001.— 380 с.
4. Марвін А. Шаарс. Кооперативи: принципи і практика: практичний посібник / Марвін А. Шаарс. — К.: Представництво ВОКА в Україні, 1994 — 67 с.
5. Мартос Б. Теорія кооперації / Мартос Б. — Подєбради, 1923. — 76 с.
6. Пажитнов К.А. История кооперативной мысли / Пажитнов К.А. — Петроград: «Изд-во Товарищ. кооперат. союзов. «Кооперация», 1918. — 176 с.
7. Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні / [за ред. д.е.н. М,Й.Маліка]. — К.: ІАЕ УААН, 1999 . — 166 с.
8. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. — М.: Тип. т-ва И.Н.Кушнерева и К., 1916 — 521 с.
9. Чаянов А.В. Краткий курс кооперации / Чаянов А.В. — М.: Кооперат. изд-во, 1925. — 78 с.
10. Munkner, Hans-H. Co-operative Principles and Co-operative Law. 4th Reprint. Institut fur Kooperation in Entwicklungsladndern. — Marburg/ Lahn, 1981. — 153 p.

Sharmanschik@mail.ru

Надійшла до редакції 15.04.2011 р.